



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## De "Zorg, dat je er bij komt" in 1813 en 1814: De personeelstoestand bij de Nederlandse Marine na de Franse overheersing

Bekkering-Merens, M.

### Citation

Bekkering-Merens, M. (1968). De "Zorg, dat je er bij komt" in 1813 en 1814: De personeelstoestand bij de Nederlandse Marine na de Franse overheersing. *Mededelingen Van De Nederlandse Vereniging Voor Zeegeschiedenis*, 16, 14-32. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4305332>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4305332>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DE "ZORG, DAT JE ER BIJ KOMT" IN 1813 EN 1814 : DE PERSONEELS-  
TOESTAND BIJ DE NEDERLANDSE MARINE NA DE FRANSE OVERHEERSING \*)

door Mevr. Drs. M. Bekkering - Merens

Noot van de Redactie

De hierna volgende studie werd in 1954 door Mevrouw Drs. M. Bekkering - Merens (toen nog Mej. M. Merens) voltooid als doctoraalscriptie voor het hoofdvak sociologie. De Redactie prijst zich gelukkig, dat Mevrouw Bekkering welwillend toestemming heeft gegeven tot publicatie van de resultaten van haar onderzoek.

De opzet van de scriptie was de wervingsmethoden voor personeel van een groot 'bedrijf' in een na-oorlogse periode te bestuderen. De keuze viel op de opbouw van de Marine in de jaren 1813 en 1814, speciaal op het gebied van de personeelsvoorziening.

Aangezien de lengte van de oorspronkelijke studie de gebruikelijke omvang van een artikel in onze "Mededelingen" verre zou overtreffen, heeft de Redactie, die daarin de vrije hand was gelaten, een aantal bekortingen en wijzigingen aangebracht. Hierbij heeft zij getracht het oorspronkelijke karakter, een sociologisch-historische studie, zoveel mogelijk te handhaven. Slechts een enkele verwijzing naar nieuwere literatuur werd toegevoegd.

Na de gedeeltelijke ontruiming door de Fransen van ons land en het uitroepen van een provisioneel bestuur op 11 november 1813 te Den Haag ontbraken een eigen Nederlands leger en vloot, maar evenals men al vechtende weer een zekere hoeveelheid landstrijdkrachten bijeen kreeg, ontstond er langzamerhand weer een marine. De voorlopige regering zag het belang van de opbouw van een nationale zeemacht zeer goed in. Direct benoemde zij vice-admiraal Pieter Melvill van Carnbee (1743-1826) tot adviseur van Van Hogendorp in marine-aangelegenheden.

In Frankrijk zag men het gevaar van deze beweging onmiddellijk in. Toen het in Parijs bekend werd, dat op 17 november in Den Haag een omwenteling had plaats gehad, werden 32 Nederlandse officieren van de vloot te Toulon gevangen gezet. Eveneens werden Nederlandse officieren en schepelingen, die zich te Antwerpen bevonden, als krijsgesvangenen naar het binnenland van Frankrijk gevoerd. Op ontvluchtingspogingen stonden zware straffen. Zo schreef Napoleon onder het rapport over een dergelijke poging van 5 man uit Toulon: "ceux-la méritent la mort" (1).

Ondanks deze belemmeringen kwam er echter toch een Nederlandse marine. Nog voor er zelfs tijd was geweest om over de organisatie en taak van de vloot te beraadslagen, werd reeds het eerste wapenfeit verricht. Zekere Amt, een kanonneerbrik op de Maas commanderend, kreeg in Den Haag opdracht een werf te Rotterdam te bezetten. Op 22 november slaagde hij hierin, gesteund door vrijwilligers van Generaal Sweers de Landas (2). Ook nadien heeft de Marine, feitelijk de eerste geregelde strijdmacht, steun verleend bij de militaire acties van het nieuwe bewind (3).

Hieruit blijkt, dat de Marine weer personeel bezat. Dit doet bij ons de vraag rijzen op welke wijze en waar vandaan de Marine haar personeel kon betrekken.

Het potentieel, waaruit het marinepersoneel zou kunnen worden gerecruteerd, zouden wij als volgt samen kunnen vatten :

\*) Noten achterin.

1. In Nederland aanwezige ex-Nederlandse bemanningen: in Franse dienst of ambteloos.
2. In het buitenland verblijf houdende ex-Nederlandse bemanningen: in Franse dienst of in andere buitenlandse dienst.
3. Deserteurs: Nederlanders uit Franse dienst of Fransen uit Franse dienst.
4. Te werven personeel uit de burgerij.

Wat is er nu gedaan om deze mensen er toe te brengen zich bij de Nederlandse Marine te melden? Op 21 november 1813 verscheen de eerste algemene oproep aan alle weerbare Nederlanders om te vechten voor de bevrijding van het vaderland. Behalve een oproep om de Franse dienst te verlaten, omdat men anders als verrader zou worden gestraft, bevatte zij het volgende:

"Nederlanders! Wij roepen U op om U eendragtig om den standaard te scharen, dien wij geplant hebben; wij roepen U op om de wapens als mannen op te vatten en den vijand, die nog op onzen bodem ons schijnt te trotseren, doch reeds siddert voor onze vereeniging, van onze grenzen te verdrijven."

Om het dienstnemen aantrekkelijk en waardevol te maken werd hieraan toegevoegd:

"Orde en krijgstucht zullen onze legerbenden kenmerken; zij zijn onafscheidelijk van den waren moed" en: "Wij zullen zorgen, dat het onze strijderen aan niets ontbreeke; dat hun vertrouwen niet wankele: de God van Nederland strijdt voor ons! . . . ."

Niemand wist dus eigenlijk wat hem te wachten stond; een vage belofte, dat het niemand aan iets zou ontbreken, en het bewaren van geloof en vertrouwen moesten hier concrete zekerheden vervangen. De schrijvers van dit stuk rekenden kennelijk voor de rest op een grote hoeveelheid vaderlandsliefde, die de mensen er toe zou moeten brengen om dienst te nemen. Dat deze vaderlandsliefde echter niet zo hevig drong onder de matrozen, komen wij b.v. te weten uit de mededelingen van de commandanten van 4 kanonneerboten, die omstreeks 25 november aan schout-bij-nacht Verdooren (1757-1824) te Amsterdam schrijven, dat zij zich, nadat zij vernomen hadden, dat er in de Zuiderzee schepen van de vijand kruisten, teruggetrokken hadden omdat zij de geest van hunne bemanningen niet vertrouwden. Zij verzochten Verdooren om instructies, "daar zij naar eed en plicht zich willende gedragen, zig ook gaarne willen veilig zien onder hunne equipages, waaronder eene geest van samenspanning is heerschende om hunne ontslag, daar er andere vlaggen waaien".

Zeker waren de equipages niet erg te vertrouwen en het verlangen om in dienst te blijven was niet bijzonder groot. Hoevelen er reeds waren gedeserteerd weten wij niet, maar dat het gebeurde blijkt wel duidelijk uit de uitdrukking in hetzelfde rapport: "hunne nog overgeblevenen equipages". Naast het werven bleek dus ook het behouden van personeel een moeilijke opgave.

Onder de hogere officieren kwam de twijfel aan wat nu eigenlijk hun plicht was eveneens duidelijk naar voren. Wij behoeven maar naar de aanvankelijk aarzelende houding van admiraal Kikkert (1762-1819) te zien om dit te bemerken: 17 november was de omwenteling een feit. Kikkert weifelde wat hem te doen stond. Pas op 26 november verklaarde hij zich, in antwoord op de benoemingsbrief van het Algemeen Bestuur van de 25e, voor de Prins. Na deze datum zette hij zich echter ook volledig in voor de Nederlandse zaak.

Hoe hij hier tegenover stond gaf Kikkert te kennen in een proclamatie (4) op 26 november, welke, wanneer men zijn lange aarzeling in aanmerking neemt, rijkelijk hoogdravend aandoet:

"Nederlanders! In dit gewigtig oogenblik moeten alle Nederlanders op alle punten, in alle betrekkingen, een ieder, waar hij te huis hoort, zig scharen om het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden, dat, in naam van

"Z. D. H. den Prins van Oranje, ons oproept om ons dierbaar vaderland te helpen redden.

Mijne keus is niet twijfelachtig; ik zweer den Franschen Keizer voor eeuwig af. Ik aanvaard den mij opgedragen post van opper-kommandant der defensie van de Maas. Snelt nu aan ter mijner hulpe, gij allen, die nog werkelijk in dienst staat van Frankrijk; gij allen, die bekwaam of genegen zijt, om U onder onzen herstelden wapenstandaard te vereenigen. De zeelieden zullen hunne soldij genieten. Zij verbinden zich provisioneel voor slechts 2 maanden. Eene volle maand soldij zal vooruit betaald worden. Iedere bodem zal ik van bedreve officieren voorzien. Voldoet dan met mij aan Uwen zoo lang gevoeden wensch: verlaat de Fransche vlag, die een afgrijzen van geheel Europa is. De bezem weer op de mast en de wateren schoongeveegd van de aangelingen van eenen veroveraar, die, in de razernij zijner heete verbeelding, zich onoverwinnelijk wanende, zijn gebied tot aan de grenzen der aarde zocht uit te breiden! Herstelt de glorie van Hollands vlag, weleer onoverwinnelijk, weleer geeerbiedigd, maar sedert door de heiligschennende handen onzer verdrukkers met schande bezoedeld en aan flarden gescheurd . . . . . Snelt dan ter mijner hulpe en komt U onverwijld aangeven aan het kantoor van wapening voor geheel het zeedepartement van Rotterdam."

Deze tweede oproep aan alle Nederlanders, maar nu meer speciaal om zich voor de zeedienst te melden, moet, ondanks de persoonlijke houding van Kikkert, wel meer succes hebben gehad. Een van de eerste daden van het Provisioneel Bestuur van Rotterdam, dat het voorbeeld van de admiraal volgde, was althans het bewapenen van enige schepen, die naar het zuiden werden gezonden om Willemstad en Hellevoetsluis te dekken. De voornaamste oorzaak van dit grotere succes is waarschijnlijk daarin gelegen, dat Kikkert zich veel positiever uitliet over de voorwaarden van de dienstneming. Zij zouden soldij genieten. Zij verbonden zich voorlopig voor slechts 2 maanden, terwijl een volle maand soldij vooruit betaald zou worden. Degenen, die dienst namen, wisten dus waar zij aan toe waren. Bovendien zal ook het feit, dat hier een bekend admiraal sprak, zeker zijn invloed hebben doen gelden.

Veel meer dan die enkele scheepjes kon men echter ook daar niet bemannen. Op 28 november schreef Kikkert aan Verdooren, dat de verlangde 12 kanonneerboten zich in volkomen staat van afzending bevonden, maar dat de kort geleden begonnen werving nog niet het gewenste resultaat had gehad. Daarom deed hij een verzoek om manschappen te zenden. Het zal echter moeilijk geweest zijn voor Verdooren om aan dit verzoek te voldoen, want de wervingscijfers van Amsterdam gaven ook geen rooskleurig beeld. In de eerste week (26 november tot 4 december) werden in het geheel slechts 276 zeelui aangenomen. Op 25 december was dit aantal gestegen tot 910.

Behalve de benoeming van Kikkert verzond het Algemeen Bestuur op dezelfde dag (25 november) ook de benoeming van Verdooren, die sedert 23 november reeds de dienst van de zeeprefect Triguet had overgenomen. Hem werd daarbij met de titel van admiraal (in de definitieve ranglijst van 1814 kreeg hij de rang van vice-admiraal) het oppercommando over de vloot op de Zuiderzee en het toezicht op de werven te Amsterdam opgedragen. Zowel in deze benoeming als in die van Kikkert werd nergens van enige voorwaarde bij de aanvaarding van deze ambten gerept. De veronderstelling ligt voor de hand, dat de materiële voorwaarden dezelfde bleven als onder het Franse bewind (5).

De 27e november werd Verdooren's taak nog uitgebreid, toen hem door Kemper, namens de Commissarissen van het Algemeen Bestuur ter regeling van 's Lands zaken te Amsterdam en Noord Holland, ook de benoeming van officieren voor de zeemacht werd opgedragen; over eisen, die aan de officieren bij dienstneming of bij bevordering moesten worden gesteld, werd niet gerept.

Kort samengevat was de toestand op 27 november 1813 dus als volgt: De Nederlandse Marine bezat twee bevelhebbers, een voor het Noorden en een voor het Zuiden. De benoeming van officieren was voorlopig aan admiraal Verdooren opgedragen. Personeel bezat men niet veel, slechts genoeg om enkele schepen voor de dienst op de Maas, bij Dordrecht, Willemstad en Hellevoetsluis te bemannen. Tot dusverre had men twee oproepen tot het volk gericht, die nog niet veel succes hadden gehad. Het tekort aan personeel was werkelijk nijpend. Niet alleen hadden nog slechts weinigen aan de oproepen gehoor gegeven, maar er waren er ook die deserteerden, voordat het schip, waarop zij dienden in Nederlandse handen overging. Zo ontving Verdooren op 28 november een brief van de commandant van de "Hyena", Tichler, waarin deze zich aanbood om weer in Nederlandse dienst te treden en met zijn schip naar Amsterdam te komen. Dit laatste leverde echter vrij veel moeilijkheden op, omdat het grootste deel van de bemanning naar huis was gegaan.

Toch kon men wel enige hoop op een spoedige verbetering koesteren, wanneer tenminste het bericht in een brief van Melvill van 28 november juist was. "Men zegd hier dat een paar duizend man zeeluy van de vloot van de Schelde te Breda en Willemstad zijn gearriveerd. Wij leggen van dien kant open! Volk! Volk! Volk! van de gecoali-seerde armee."

Dit waren echter nog slechts "vogels in de lucht". Wat deed de Marine om deze mannen en anderen werkelijk te werven? Admiraal Verdooren zag zeer juist in welke fout men bij de beide vorige oproepen had gemaakt: de eerste noch de tweede waren bijzonder duidelijk geweest op het punt van de voorwaarden, waaronder men dienst kon nemen. Terecht vermoedde Verdooren, dat dit velen er van weerhield zich te melden. Daarom richtte hij zich op 29 november nogmaals tot het volk met een oproep, die op dit punt veel duidelijker was, nl. dienstneming voor zes maanden met een premie van vier ducaten voor een bevaren matroos en drie voor een onbevaren. Officieren en manschappen werden aangemaand om de Franse dienst voor de Nederlandse te verwisselen. Een ieder werd geacht door de proclamatie van het Algemeen Bestuur van de eed van trouw aan het Franse bestuur afgelegd te zijn ontslagen. Degenen, die weigerden aan het verzoek te voldoen, zouden streng worden gestraft (6). Kennelijk beschouwde Verdooren het als de plicht van iedere Nederlandse zeeman om in Nederlandse dienst terug te keren, nu daar weer gelegenheid toe bestond. Ongetwijfeld zullen andere commissies wel soortgelijke instructies hebben beheld.

Zoals gezegd liep de werving in Rotterdam de eerste dagen al evenmin vlot. Admiraal Kikkert had daarom "goedgevonden alle de hier aankomende Hollandsche matrozen, deserteurs van de Franschen, te arresteren en hen voor te slaan, om hun vaderland te dienen, of over de frontieren te worden gebracht." Op 2 december raadde Kikkert Verdooren aan dezelfde methode toe te passen. Verdooren beschouwde deze handelwijze echter niet zonder "bedenken".

Als wij nu nogmaals ons schema van de bronnen, waaruit het personeel moest worden geput, bekijken, dan valt het aanstonds op, dat de boven beschreven oproepen voornamelijk de eerste groep, welke in Nederland aanwezig was, bereikte. De tweede groep, welke buitenslands verbleef, kon men zeer moeilijk met deze maatregelen overhalen. Wanneer deze mensen soms weer in Nederlandse dienst traden, berustte dat op eigen initiatief of op toeval (7).

Zeer belangrijk voor de Marine was de groep van de deserteurs en dan, vanzelfsprekend, van de Nederlanders, die zich daaronder bevonden. Maar lang niet allen bleken genegen onmiddellijk in Nederlandse dienst te treden.

Op 12 december kon Kikkert een grotere personeelsaanwas melden. Uit Rotterdam berichtte hij aan de latere minister van Marine Mr. J. C. van der Hoop (1742-1825):

"Ik heb het genoeg U H. E. G. te rapporteren, dat heden namiddag alhier zijn aangekomen onder het geleide en orders van den luitenant-ter-zee D. B. Greveling circa 300 matrozen, alle van de Hollandsche schepen te Antwerpen liggende, van welke plaats zij reeds op marsch waren op Mechelen, om alzoo verder Frankrijk ingevoerd te worden; dan op weg zijnde, zeide gemelde luitenant: "Ik ga hoe het ook wil niet naar Frankrijk, maar naar Holland" en deed de vraag, wie van de manschappen hem wilden vergezellen, waarop gemelde getal zich daartoe declareerde, zich wapende met messen op hunne stokken bindende en alzoo uit 's vijands handen ontsnapt zijn . . . ." en - voor de Marine het belangrijkste - "Zij hebben mij verzocht, zich alzoo en corps bij Z. K. Hoogheid aan te melden, hetgeen aan hun toegestaan hebben, zoodat zijl. op morgen naar Den Haag marcheeren (8)."

De desertie van grote en kleine groepen Hollanders en vreemdelingen in Franse dienst gaat voort tot de laatste vestingen bevrijd waren. Een aantal losse mededelingen geeft een goed beeld van de toestand. Van 250 man vreemdelingen-regiment deserterden er tussen Alkmaar en Den Helder 150. In de nacht van 13 op 14 december wisten te Delfzijl een zee-officier en 18 schepelingen uit de vesting te ontkomen, de volgende nacht weer 6. In de nacht van 26 en 27 december ging een divisie naar buiten de rivier de Eems op, om Engelse schepen te verjagen, doch in werkelijkheid voegden zij zich bij de Engelsers met 106 officieren en minderen van de Marine (9).

De desertie onder de Fransen was eveneens groot, maar deze kwam de Marine niet ten goede. Het standpunt, dat men tegenover deze Fransen innam, vindt men duidelijk in een brief van de luitenant Bezemer aan de admiraal Verdooren, gedateerd 7 december: "De desertie onder de Franschen is begonnen; een fourier en een matroos zijn reeds hier verlangen in Hollandschen dienst te wezen, dan omdat ik geen Fransche vertrouw, wijl ze tot alles in staat zijn, heb ik begrepen dezelve niet zoo vrij te moeten laten gaan als de Hollanders, en hun liever aan te merken als onze krijgsgevangenen (10)."

Ten slotte moeten wij ons nog bezig houden met de vierde en laatste groep: het personeel, dat nieuw geworven werd. Zoals we reeds uit de cijfers hebben gezien, boekte de werving over het algemeen niet het gewenste succes. Bovendien bleek, dat ook de kwaliteit der aangeworvenen vaak nog veel te wensen overliet. Ook werd de werving nog lang niet overal zo intensief en doelmatig aangepakt als wel mogelijk was (11).

Tot nu toe hielden wij ons slechts bezig met de personeelsvoorziening en de middelen, welke men daarbij aanwendde. Even belangrijk voor het bestaan en de werkzaamheid van de Marine was echter de personeelsverzorging. Vooral de financiële kant verkeerde aanvankelijk in een deplorabile staat. Algemeen geldende regels waren er niet. Hoewel admiraal Verdooren in zijn oproep wel concrete gegevens omtrent de duur van de dienstdienst en het uit te keren handgeld had vermeld, zei hij daarin niets over de soldij.

Niet alleen de officieren, maar ook de manschappen maakten zich over het geldelijk aspect zorgen. Bij hen had het niet uitbetalen van de soldij grotere en meer aan het licht tredende gevolgen dan bij de officieren. Hun kleding liet veel te wensen over. Het hier volgende verzoekschrift om uitbetaling, op 9 december tot admiraal Verdooren gericht, zal zeker bittere noodzaak zijn geweest:

"Ik verzoek U, H. E. G. den generaal Krayenhoff te herinneren de militairen hun geld moeten hebben, volgens de conditiën bij aanneming. Zij zijn slegd gekleed en hebben reeds onderscheidene maal na hun geld gevraagd; eenmaal heeft hun capiteyn gesteld met f 3. - voor elk te negotieeren, dat zal heeden weer geschieden, dog het accoord was f 10. - per week tot de f 50. - handgeld waren uitbetaald."

De slechte financiën hadden begrijpelijkerwijze ook invloed op de voedselvoorziening. Het kwam voor, dat een officier de voeding voor zijn mannen drie maanden lang uit eigen zak betaalde. Reeds op 28 november vinden we in het archief van admiraal Verdooren een brief van de aannemer der vivres, L. van Rijn, waarin deze schreef geen pond brood meer te willen leveren, tenzij "de wissels of rescriptien die consciënter vervallen zijn" zouden worden gehonoreerd. Na langdurige besprekingen werd Van Rijn tenslotte bereid gevonden de tot vertrek gereed liggende schepen van victualie te voorzien. De moeilijkheden waren daarmee echter niet blijvend opgelost. Ook de kwaliteit liet te wensen over. Herhaaldelijk lezen wij, dat er bedorven voedsel over boord moest worden gezet of dat de bemanning verder weigerde bepaalde bestanddelen nog te eten (12). Het gehele bovenstaande betoog kan slechts leiden tot de conclusie, dat de verzorging van het personeel nog zeer gebrekkig was.

Het ongeregeld binnenkomen van personeel - aangeworven of gedeserteerd - maakte het opbouwen van een geregelde personeelsformatie welhaast onmogelijk. Immers iedere rangschikking zou toch onmiddellijk weer doorkruist worden. Bovendien had men te maken met vogels van diverse pluimage. In het begin was een aantal officieren benoemd en met bepaalde taken belast en dat nog al eens aanleiding gaf tot afgunst en onaangenaamheden met degenen, die zich gepasseerd voelden, was niet te vermijden. Ook onder de manschappen heerste niet altijd de juiste geest. De houding van de leidinggevende officieren had hierop evenwel zeer veel invloed. Een goede illustratie van deze misstanden geeft ons een brief van de luitenant-ter-zee Steeling aan admiraal Verdooren, geschreven te Medemblik op 3 december 1814. Hij schreef dat een aantal officieren, tot wie het verzoek was gericht om zich te Amsterdam te melden en daar te tekenen voor de nieuwe Regering vooringenomen of "gepiqueerd tegen mijne commissie" was geweest.

"U H. E. G. zal met mij gevoelen het onaangenaam is, wanneer men onverschilligheid ziet, en negligeerd om datgeene te behouden, hetgeen met goede wil kan plaats gehad hebben. Ik bevond mij zonder volk, weynig assistentie dus, men bleef op de vaartuigen logeeren, het volk dat nergens ander om bleef dan om te steelen liep af en aan, men was zeker te onvrede over mijn mesures daar teegen genomen, om dat eenige officieren ouder waaren dan ik. Uit consideratie heb ik hun gepermiteerd 2 daagen hier te blijven om hun goed behoorlijk te bezorgen, schoon ik bijna overtuigd ben wanneer deszelve eerder vertrokken waren geweest, ik moogelijk meer volk zou gehad hebben en het gouvernement dus meer dienst zou gehad hebben."

Gelukkig kwam het massale wangedrag, zoals Steeling het beschreef, maar sporadisch voor. De officieren gedroegen zich over het algemeen zeer loyaal (13).

#### De Besluiten van 7, 29 en 30 december 1813

Na deze improvisaties van de verwarde eerste weken na de omwenteling kwamen in december 1813 een drietal besluiten tot stand, die het begin vormen van de werkelijke opbouw van de Marine. Een grondwettelijk fundament hebben zij nog niet. Hoogstens zou men kunnen zeggen, dat zij berusten op de Schets van de Grondwet van 1812 van Van Hogendorp, waarin voorkomt: "De Koning verklaart oorlog en maakt vrede, de Koning gebiedt over de vloot en het leger (14)."

7 December namelijk deed de Souvereine Vorst de eerste stap naar de vestiging van een maritieme organisatie. Bij Besluit werd bepaald: "Het beheer over de zaken der Marine zal worden gevoerd door een Commissaris-Generaal, resideerende in Den Haag. Hiertoe wordt benoemd Mr. J. C. van der Hoop, voorzitter van het voorlopig bestuur te Amsterdam, oud-fiscaal der admiraliteit te Amsterdam."

Door dit besluit werd de leiding van de Marine ineens gecentraliseerd; men keerde niet terug tot het systeem der vijf admiraliteiten van de Republiek. Dat de Souvereine

Vorst reeds zo spoedig na zijn troonsbestijging (2 december) dit besluit uitvaardigde, bewijst zonder enige twijfel het grote belang, dat hij aan het bestaan van een goed georganiseerde zeemacht hechtte. De keuze van Mr. J. C. van der Hoop voor de bezetting van deze post was een gelukkige. Het zij ons vergund om met een anecdote de kundigheden van de Commissaris-Generaal ook op financieel gebied - een voor de Marine in die tijd zeer gunstige eigenschap - te illustreren. Tot zijn benoeming was de opbrengst van de verkoop van afval van 's Rijkswerpen onbeheerd gebleven. Van der Hoop liet zich nu de opbrengst uitbetalen en administreerde het zelf. Toen het bedrag tot + f 60.000.- was aangegroeid werd het gebruikt om een Ministerie van Marine in Den Haag te bouwen.

Eveneens op 7 december verscheen een Besluit "betrekkelijk de functien van den Commissaris-Generaal der Marine", waarvan vooral de artikelen 7 t/m 9 van belang waren voor de toekomst van de vloot. De taak van de C.G. bestond o.a. in het opstellen van een plan voor de organisatie van het korps der zee-officieren. Verder moest hij rapport uitbrengen over verbeteringen in de opleiding van zee cadetten, met name diende hij de mogelijkheid van de oprichting van een kweekschool voor de zeevaart te onderzoeken.

De opbouw van een nieuwe Zeemacht was begonnen, waarbij men trachtte zoveel mogelijk voort te bouwen op en aan te knopen bij datgene, wat er voor 1795 in ons land bestond.

De 29e december daaraanvolgende verscheen het tweede Besluit. Op zichzelf beschouwd was de daarin geregelde kwestie van de reis- en verblijfkosten van militaire officieren en personen niet zo belangrijk. Het gold voor personen, die met "ongemeenen spoed" moesten reizen. Hun vergoeding werd naar rang berekend. Als we dit Besluit echter in zijn tijd plaatsen, dan zien wij, dat dit een der eerste algemeen geldende bepalingen was op het gebied van personeelsverzorging en uit dat oogpunt verdient de regeling zeker onze aandacht.

Ten slotte werd nog juist voor het einde van het jaar, op 30 december, een zeer belangrijke zaak geregeld, n.l. het Militair Strafrecht. Bij Besluit werden voorlopig enige bepalingen van het Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande van 26 juni 1799 hersteld. Reeds was op 18 december een commissie benoemd - op 27 december nog aangevuld ten behoeve van de Marine - die tot taak had een geheel nieuw militair strafrecht met bijbehorende regelingen te ontwerpen, onder voorzitterschap van het lid van het Hooggerechtshof Moorrees. Deze commissie had gemakkelijk werk, want op het ogenblik van de inlijving bij Frankrijk had een nieuw Wetboek van Militair Strafrecht ter invoering gereed gelegen. Haar voorstellen werden op 20 juli 1814 wet, waarbij een Crimineel Wetboek, een Reglement van Krijgstucht en een Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Water werden ingevoerd, alsook een Rechtspleging voor het Krijgsvolk te Lande en een Instructie voor het Hoog Militair Gerechtshof. Een Crimineel Wetboek en een Reglement van Krijgstucht voor het Krijgsvolk te Lande ontbreken in deze reeks. "Men zat met de kwestie der lichamelijke tuchtiging. Bij de Marine meende men algemeen het kielhalen en laarzen, uit de ra vallen, het slaan met handdaggen niet te kunnen missen; zij werden dan ook bij het Crimineel Wetboek voor de Zeemacht gehandhaafd." Pas op 14 november 1879 zou deze lichamelijke tuchtiging bij vloot en leger worden afgeschaft (15).

#### Het jaar 1814.

De reeds bestaande ontwikkeling zette zich voort. Op 7 december 1813 was de periode van de schriftelijke, ook op de toekomst gerichte bepalingen aangevangen. In 1814 raakte de improvisatie steeds meer op de achtergrond en nam het aantal definitieve regelingen voortdurend toe. Dit streven naar weloverdachte en algemeen geldende

regels werd vergemakkelijkt door het feit, dat Nederlands bevrijding bijna voltooid was. De gevechtshandelingen namen af en de Marine kreeg daardoor meer tijd om zich aan haar eigen organisatie te wijden.

De leiding van de Marine lag in goede handen. Plannen voor de toekomstige sterkte van de vloot zouden gemaakt worden (16). Veel urgenter was echter het werven van personeel en de verzorging.

Uit een oproep van 11 januari 1814 (Staatsblad no. 7, 1814) blijkt, dat er nog steeds Nederlanders in Franse dienst zijn. Voor de laatste maal worden dezen nadrukkelijk gesommeerd in Nederlandse dienst terug te keren. Zo zij zich niet onverwijld mochten melden, zouden zij als verraders en vijanden van de staat worden beschouwd en dienovereenkomstig gestraft.

Behalve deze algemene waarschuwing ontving b.v. Van Zuylen van Nijvelt, die zich nog steeds "Commandant ter Rhede van Hellevoetsluis" noemde, tot drie maal toe het bevel om aan de gegeven orders te gehoorzamen en zich daarmee weer onder Nederlands gezag te plaatsen. Pas op 20 januari 1814 hebben deze brieven succes, althans op die datum is er een brief en een wekrapport van hem uit Hellevoetsluis, waaruit wij weten, dat hij tenslotte de Franse dienst had verlaten, zodat nog alleen het Texel's eskader onder leiding van admiraal Ver Huell (1764-1845) de andere zijde hield. Ver Huell's houding en zijn uiteindelijke overgave op 4 mei 1814 zijn te bekend om hier herhaald te worden (17).

Van het aangeworven personeel wilden velen intussen niet in dienst blijven. Zij hadden zich na oproep van admiraal Kikkert op 26 november 1813 voor twee maanden verbonden en daar deze tijd om was, verzochten zij ontslag. Dit werd hun niet verleend, omdat de oorlog nog niet voorbij was. Velen dienden echter geen ontslagverzoek in, maar deserterden eenvoudig. Veelvuldig zijn de klachten van verschillende commandanten over dit euvel. Verminderde dus op deze wijze de sterkte van het aanwezige personeel, aan de andere kant was de personeelstoeloop niet groot. Het verschijnsel, dat mannen spontaan hun diensten kwamen aanbieden, zoals wij dit in 1813 wel zagen gebeuren, kwam vrijwel niet meer voor. Samenvattend kunnen we zeggen: er was een groot tekort aan personeel en daarbij was de animo om dienst te nemen niet groot.

Nu was reeds tijdens de Franse overheersing weinig personeel meer opgeleid voor de zeedienst; de handel lag stil en aan de oorlogsvloot werd zeker niet veel aandacht besteed. Toch kan dit alleen als verklaring dienen voor het tekort aan vakbekwaam personeel. De algemene afkeer, blijkende uit het geringe succes van de oproepen en de werving, moet een andere oorzaak hebben gehad. Misschien ligt de oorzaak in het volgende: Nederland had een vrij lange bezettingstijd achter de rug en was in 1814 nog steeds betrokken in een oorlog tegen Frankrijk. Van gedwongen krijgsdienst had men genoeg en door de oorlog kon de Marine haar personeel nog weinig zekerheid bieden. De sociale voorzieningen waren gering. Hetzelfde moet worden gezegd van de materiële. Dat deze vaak de oorzaak zijn geweest van ziekte of desertie van de manschappen behoeft nauwelijks te worden vermeld. De aanmelding werd hierdoor zeker ook beïnvloed. Met een aantal berichten menen wij bovenstaande veronderstelling te kunnen staven.

Een wekrapport van Van Zuylen van Nijvelt uit Hellevoetsluis berichtte op 20 januari, dat het aantal zieken op zijn flotille toenam en dat een geschikt lokaal, waar deze mensen verzorgd konden worden, ontbrak. Dat de oorzaak van het toenemend aantal zieken uitsluitend aan onvoldoende verzorging van de manschappen heeft gelegen, mogen wij niet beweren. Zeker is echter, dat deze factor een grote rol speelde, want op 7 maart, dus bijna 2 maanden later, vinden wij opnieuw een bericht over ziekte. De verzorging was kennelijk nog niet van die aard, dat er verbetering kon optreden. Van Zuylen bevestigt zelf deze hypothese in een brief van 8 maart, waarin hij zich verontschuldigde

voor het feit, dat hij geen kans had gezien een zijner officieren (luitenant Vervier) bij het uitvoeren van een offensieve opdracht behoorlijk te steunen. Hij motiveerde dit met deze woorden: "Het heeft ons niet mogelijk geweest, hem van deze flottille te kunnen bijspringen, daar het ons aan alles ontbreekt." Het aantal bruikbare manschappen nam, behalve door ziekte, ook door verliezen, geleden in gevechten, nog af. Door een gevecht waren reeds 10 doden en 18 gewonden aan boord. Van het Texel's eskader kwamen klachten, dat "verscheiden van het volk genoegzaam ongekleed" waren. (18)

Uit een verslag over hetzelfde eskader van 1 mei 1814 (19) weten wij, dat zich op de gezamenlijke schepen (9 linesschepen en 4 fregatten), met inbegrip van alle commandanten en officieren, nog slechts 149 man bevonden, waaronder 52 afkomstig van de Inscriptie en 38 "extra-schafing", voornamelijk wakers. Hier was de desertie dus eveneens groot geweest. De voedselrantsoenen raakten eveneens op. Enkele fregatten bezaten niets meer. Zoet water was uiterst schaars.

Na overgave van het Texel's eskader op 4 mei 1814 was de gehele vloot weer in Nederlandse handen. De 9 linesschepen en 4 fregatten vormden tezamen met 18 kanonneerboten, 11 schoeners en 1 kustboot de grondslag voor de marine van de herboren staat. Bij het verdrag van Parijs van 30 mei 1814 werd de verdeling van de schepen tussen Frankrijk en Nederland definitief geregeld: het oorlogsmaterieel dat als Nederlands eigendom beschouwd kon worden, met name de vloot voor Texel, viel buiten de verdeling. Nu pas kon men met de algehele organisatie beginnen. De beginselen hiervoor waren vastgesteld in de Grondwet van 29 maart 1814 (artt. 39, 121-123). Reeds op 15 mei verscheen een reglement en instructie voor commandanten van schepen (C. O.) (20).

Om een droge opsomming van alle gegevens te voorkomen en om de lezer een beter overzicht te geven, hebben wij gemeend er goed aan te doen de chronologische volgorde van de genomen maatregelen in het jaar 1814 te verlaten en een systematisch overzicht te geven.

#### A.1. Organisatie van het Korps zee-officieren.

Alvorens Koning Willem I overging tot een definitieve regeling van de samenstelling van het korps zee-officieren, vernietigde hij eerst bij diverse Besluiten een aantal vonnissen, die in de laatste jaren over zee-officieren waren geveld naar aanleiding van hun houding gedurende de jaren 1795-1813. Op zijn verlangen werd een onderzoek naar het gedrag van twee kapiteins gestaakt en als afgedaan beschouwd. Hiermede waren echter nog lang niet alle obstakels uit de weg geruimd. Men stond voor het probleem een korps te moeten samenstellen uit personen, die wat hun staat van dienst betrof wel zeer verschillend waren (21).

Men trachtte zoveel mogelijk met deze verschillen en met ieders persoonlijke belangen rekening te houden. Men leze het advies van de Secretaris van Marine May over deze delicate zaak. Hij schreef:

"Maar zoude kunnen considereren dat er genoegzaam twee Corps zee-officieren bestaan, waarvan den eene getrouw zijn gebleven aan hun pligt, den andere om deeze en geene redenen direct na de Revolutie van 1795 hebben blijven dienen, naar alle waarschijnlijkheid zal er tusschen die twee Corpsen een jalousie zijn zo niet partijschappen bestaan. 't Welk mogelijk aanleyding zoude kunnen geven, dat den dienst van den landen kwam te leyden, bij aldien die officieren, dat zij op één schip, of op één eskader moesten dienen. Het grootste gedeelte van het oude corps, heeft sedert de Revolutie niet veel gediend, eenige daar van hebben scheepen gecommandeert en op scheepen gediend als officieren in Engeland. Waar in tegen het andere Corps, al hoewel weinige zeedienst gezien hebbende sedert die tijd, meer in de routine gebleeven is en daardoor mogelijk

voor de actieve dienst beeter geschikt. Zijn K. Hoogheid zal waarschijnlijk van intentie zijn de oude officieren een weinig schadeloos te stellen voor allen de verliezen, dien zij gedurende de loop van 19 jaren geleden hebben, en op dien hoop vinden ik durven voor slaan, hun naar hunne bekwaamheden, hetzij in de Hooge Vierschaar of Hooge Krijgsraad te plaatsen als ook in de administratieve partij van de marine (22)."

Hier werd dus geadviseerd om zoveel mogelijk werkgemeenschappen (één schip, één eskader) te scheppen van personen met gelijke beroepsachtergrond. Met oudere personen werd rekening gehouden. Voor hen werd passend werk gezocht, zodat ook zij dit met plezier zouden kunnen verrichten in het besef een nuttige taak te vervullen.

Zo kwam tenslotte op 5 juli 1814 de eerste organisatie van het Korps zee-officieren tot stand. Van Kinsbergen werd eershelve als luitenant-admiraal bovenaan de lijst van aktieve officieren geplaatst (23).

De lijst vermeldde de volgende rangen (tussen haakjes het aantal officieren in iedere rang): Luitenant-admiraal (1), Vice-admiraal (8), Schout-bij-nacht (9), Commandeurs van de breede wimpel (4), Kapiteinen (40), Kapitein-luitenants (44), Luitenants 1e classe (97), Luitenants 2e classe (99). Voorts nog een aantal adelborsten 1e en 2e classe (+ 84 en + 97).

Deze samenstelling droeg nog duidelijk het stempel van de tijden, die Nederland juist achter de rug had. Het aantal hoge officieren was verhoudingsgewijze zeer groot. Het verbaast ons dan ook geenszins, dat men het voorlopig beter oordeelde "om tot de graad van Kapitein-luitenant geene voordragt aan Zijn Koninklijke Hoogheid tot promotien of aanstellingen te doen, aangezien het getal van officieren in de superieure rangen nog zeer groot was." Wel moest een aantal adelborsten, dat reeds 9 jaar als zodanig in dienst was, bevorderd worden en enkele jongelieden, die reeds als kadetten of apprentis-marins gediend hadden, werden voorgedragen voor benoeming tot adelborst der 2e klasse.

Over veel jongeren beschikte men overigens niet, noch onder de officieren, noch onder de manschappen.

#### A.2. Werving van personeel.

De behoefte aan personeel vroeg voorzieningen. Reeds in de instructie voor commanderende officieren van 15 mei 1814 (C. O.) (20) waren enkele bepalingen over dit onderwerp opgenomen. De commandant had b. v. de verplichting om de "allerbekwaamste onder-officieren en matrozen" aan te nemen. Het was hem echter verboden om in buitenlandse havens deserteurs van de daar heersende soevereïn te engageren (C. O. art. 25). Verder moest hij bij stuurlieden, behalve op hun vakbekwaamheid, ook op hun onderwijs capaciteit in de stuurmanskunst letten. Het aanwerven van manschappen moest steeds geschieden in tegenwoordigheid van de commandant of een andere officier. Dit diende om te voorkomen, dat anderen, in plaats van de aangeworven mannen aan boord kwamen (C. O. art. 5). Aan boord van ieder schip moest de schrijver een nauwkeurige monsterrol bijhouden (C. O. art. 6). Grappig is te weten, dat een waarschijnlijk oud privilege gehandhaafd bleef. Iedere commandant had n. l. het recht om een zoon zonder meer op de rol te mogen brengen, hetgeen voor hem het voordeel van een kosteloze opleiding voor een zijner kinderen betekende (C. O. art. 6).

Behalve deze voorschriften bestond er nog een Besluit, regelende "de weder indiensttreding van teruggekomen militairen, welke als conscrits naar het Fransche leger vertrokken waren". Deze personen werden wel zedelijk verplicht geacht weer in Nederlandse dienst te treden, maar deze dienstname mocht niet worden afgedwongen.

Intussen waren al deze bepalingen maar van voorlopige aard, gemaakt in afwachting van een Algemeen Wervingsreglement. Van der Hoop hield zich persoonlijk met de voorstudies voor deze regeling bezig (24). Op 22 mei verzocht hij de heer Zwart, (een dokter in dienst van de Marine, over wie later meer) hem te adviseren over een regeling voor salarissen en premies, over de behandeling der plunjes, en inzake de hiertoe benodigde administratieve ambtenaren, hun instructie en salariëring.

Op 24 juli, dus ruim twee maanden later, blijkt uit aantekeningen van Van der Hoop, dat hij in grote lijnen het Reglement van 26 januari 1789 wilde herstellen. De heer Zwart was kennelijk op het gebied van deze zaken een expert, want op 26 juli verzocht Van der Hoop hem nogmaals om advies. Half werk werd er zeker niet geleverd, want uit dit reglement kwam weer een nieuw reglement voort, n.l. dat voor de schrijvers der schepen (25).

In plaats van het gehele "Reglement op de aanwerving, betaling der maandgelden en verzorging der noodige plunjes en monteringsstukken, van en aan het volk van oorlog ter zee der Vereenigde Nederlanden" (Besluit no 10 dd. 7 augustus 1814) te bespreken, noemen wij hier enkele saillante punten uit de aantekeningen van Van der Hoop (d.d. 26 juli), waaruit de hoofdzaak der gang van zaken blijkt. Noodzakelijk bij de werving te Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen acht hij o. a. het opstellen van lijsten van manschappen, periodieke rapporten en financiële verantwoording, lijsten van uitgereikte plunjes, het maken van monsterrollen enz.

Uit de aantekeningen spreekt duidelijk de zorgvuldigheid en de nauwgezetheid waarmee het aanwervingsreglement werd voorbereid, maar al deze voorzorgen ten spijt bleef het bemannen der grote schepen veel moeite kosten. Militie kende men bij de zeemacht niet en men was dus voor de personeelsvoorziening uitsluitend op de werving aangewezen. Aangenomen mochten worden "alle zoodanige manschappen die zich vrijwillig tot 's Lands zeedienst aanmelden; vermogende niemand te enrulleren, dan die nuchteren en in staat is, goed bescheid te kunnen geven". Bij deze werving vormden de herlevende koopvaardij en visserij geduchte concurrenten (26).

Om de Marine in deze moeilijkheid tegemoet te komen, werd een oude traditie in ere hersteld. De regering beloofde aan een ieder, die wegens desertie bij het (Franse) leger en later wegens andere vergrijpen tot correctionele straffen waren veroordeeld, herstel van eer en kwijtschelding van straf, op voorwaarde, dat zij zes jaar bij de Marine zouden dienen. Deze zogenaamde geboleerden moesten daartoe een modelrequest indienen (27).

### A. 3. Instructie en opleiding van personeel.

Instructie en opleiding van personeel waren geen luxe. Zelfs de "goeden" hadden nog veel te leren, eer het praedicaat "bekwaam zeeman" op hen van toepassing was. Reeds op 22 december 1813 had de Souvereine Vorst de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam hersteld. Blijkens een Besluit van 28 maart 1814 zou ze gefinancierd worden uit de opbrengst van een belasting op binnenkomende schepen. Op deze reeds sinds 1785 bestaande school ontvingen jongens tussen de 10 en 16 jaar een opleiding in zeevaarkunde, terwijl aan hun verdere opvoeding aandacht besteed werd. Behalve onderwijs in praktisch zeemanschap ontvingen de leerlingen lessen in cijfer-, wis- en zeevaarkunde en in stuurmanskunst. De opzet van de school was om elke jongen door zijn verblijf op de Kweekschool de kans te geven zich een weg te banen naar een behoorlijke positie in de scheepvaart, hetzij bij de marine, hetzij bij de koopvaardij.

Over het algemeen voldeden de door de Kweekschool afgeleverde leerlingen bijzonder goed. Ook na de wederopening in 1813 profiteerde de Marine van deze opleiding. Elk jaar werd een betrèkkelijk groot aantal kwekelingen tot adelborst benoemd (28).

Maar de capaciteit was, vooral in de eerste jaren, te beperkt. Voor de opleiding van degenen, die er niet geplaatst konden worden en degenen, die onvoldoende capaciteiten hadden, was men toch aangewezen op de oude methode van training aan boord, evenals ook voor de ouderen, o. a. de geboleerden, die men aanwierf. In de Instructie voor commanderende officieren werd aan deze training-opleiding is een te groot woord hiervoor - een artikel gewijd (C.O. art. 29), dat aldus luidde:

"Hij (d. i. de commandant) zal bij alle gelegenheid zijne equipage met kanon en handgeweer laten exerceren en vuren, met de zeilen exerceren, ook met het roeyen in de sloepen, op dat ten alle tijde en in alle gevallen zijn scheepsvolk bekwaam zij en de Hollandsche vlag eere moge aandoen".

In afwachting van een definitieve regeling was bepaald, dat hun opleiding via de vloot zou geschieden. De rangen van adelborst 2e klasse en adelborst 1e klasse werden ingevoerd. De aanwezige kadetten bleven deze naam nog gedurende hun opleiding behouden. Tevens werd bepaald, dat de adelborsten, voor zover er plaats was, zouden worden verzameld aan boord van het korvet "Ajax". Wel werd in juli 1814 reeds door de kapitein-ter-zee Schröder een request ingediend, waarin hij met talrijke argumenten de instelling van een marine-instituut bepleitte, maar hierop werd negatief beslist (29). Voorlopig bleef men dus aangewezen op de schepen, vooral de wachtschepen, die voor de opleidingstaak beter uitgerust waren dan andere schepen. Aan ieder wachtschip was n.l. een kleine "brick of cotter en een canonneerboot of piniche" toegevoegd. Deze kleine scheepjes, waarvan de bemanning resp. elke maand en elke acht dagen werd verwisseld, werden zeer geschikt geacht als instructievaartuig (30).

Voor de opleiding van officieren en manschappen waren dus vrij veel voorzieningen getroffen. Hoe het met de uniformiteit en de kwaliteit van de opleidingen stond, weten wij echter niet. De capaciteiten van de leidinggevende officieren en instructeurs zullen wel bepalend zijn geweest.

### B. 1. Tractementen.

De lonen van onderofficieren en manschappen varieerden met hun bekwaamheid en de grootte van de schepen, waar zij op dienden. Gemiddeld bedroegen zij (31):

opperstuurman	± f 48,- p. m.
schrijver, botteliers, koks, )	tussen f 20,- en f 30,- p. m.
timmerlieden, bootslieden )	
andere onderofficieren	meest tussen f 30,- en f 40,- p. m.
matrozen 1e klasse	f 15,- p. m.
matrozen 2e klasse	f 13,- p. m.
matrozen 3e klasse	f 11,- p. m.
jongens van de officieren	f 8,- p. m.
scheepsjongens	f 6,- p. m.

Deze lonen lijken voor onze hedendaagse begrippen niet hoog, maar wanneer wij ze vergelijken met hetgeen een dagloner omstreeks 1826 verdiende (f 6,90 per week) en als we rekening houden met het feit dat deze een onzeker bestaan had door seizoenarbeid, dan waren zij nog niet zo slecht (32). Bovendien had het scheepsvolk geen of geringe kosten voor het eigen levensonderhoud.

De schepeling kreeg niet maandelijks het volle bedrag in handen. Zijn schulden en de kosten van verstrekte kledingstukken werden er door middel van een systeem van maandbrieven van afgetrokken; iedere drie maanden kreeg men een maand uitbetaald. Het restant werd na afloop van een reis verrekend. Tot de schulden behoorde een aantal vaste lasten, zoals het z.g. "halvestuivers geld" voor de chirurgijn en de twee procent belasting van het loon, die naar de Staatskas ging. Verdere vermindering van

het loon kon ontstaan door boeten, b. v. wegens te laat aan boord komen, door het maken van extra-verteringen e. d. m. Bij een verbaal van 30 maart 1814 werd bepaald, dat deze schulden voortaan pas bij de finale afrekening zouden worden afgetrokken.

De uitgaven konden dus nog aardig oplopen. De bepaling dat slechts  $\frac{1}{4}$  deel van het in drie maanden verdiende soldij aan de manschappen aan boord uitgekeerd mocht worden, zal dan ook geen overbodige beperking geweest zijn.

Men had voor schepelingen met gezinnen of familieleden te hunnen laste de mogelijkheid geschapen om geld over te maken, door middel van de zogenaamde maandbrieven. Maximaal mocht dit bedrag  $\frac{1}{3}$  van het driemaandelijks salaris uitmaken. Als men wilde sparen kon men het geld op een rekening laten staan (33). Iemand, die meer dan negen maanden in dienst was geweest en ontslag nam of kreeg, ontving, behalve het hem toekomende loon, f 3,- of f 5,- reisgeld, afhankelijk van de afstand, die hij naar zijn woonplaats moest afleggen (S.I. art. 12) (25).

De tractementen van de officieren werden op 5 juli 1814 vastgesteld. Bij de beoordeling ervan dient rekening te worden gehouden met het feit dat vele officieren nog officiële, gesalarieerde nevenfuncties bekleedden:

Admiraal	f 4.000,- (per jaar)
Schout-bij-nacht	f 3.000,-
Commandeur van de brede wimpel	f 2.500,-
Kapitein	f 2.000,- - f 1.800,-
Kap.-luitenant	f 1.200,-
Luitenant 1e klasse	f 800,-

Ook van de officieren van gezondheid is ons bekend wat zij verdienden. Een Besluit van 19 maart 1814 bepaalde het tractement van een officier van gezondheid der eerste klasse, verbonden aan een hospitaal, op f 1.600,-, dat van een der tweede klasse op f 900,- en dat van een der derde klasse op f 500,-, alle per jaar. Uit een brief van Dr. Zwart aan de minister van Marine weten wij, dat hij een tractement van f 400,- 's jaars genoot. De praktijk was dus nog anders dan de papieren realiteit. Eerlijkheidshalve moeten wij er wel bij vermelden, dat ook Dr. Zwart dit salaris te laag achtte en er zijn beklag over deed.

De chirurgijns op de schepen ontvingen nog de zogenaamde chirurgijns gelden. Of zij hiernaast een vast salaris genoten weten wij niet. Waarschijnlijk niet, want pas bij een verbaal van 30 maart 1814 werd bepaald, dat de chirurgijns-majoor of Eerste Chirurgijns met ingang van 1 oktober een vast tractement zouden ontvangen. Dit zou worden berekend naar het aantal koppen (321 tot 480 koppen: f 2.400,-).

## B. 2. Kleding.

In het na-oorlogse Nederland was het zeer moeilijk om direct uniformkleding in grote hoeveelheden te gaan verstrekken. De eerste bepalingen van mei 1814 over deze materie zijn dan ook in voorzichtige bewoordingen gesteld. De commandanten moesten zorg dragen, dat de orders ook op dit gebied stipt nagekomen werden en dat iedereen er steeds netjes en zindelijk uit zag (C.O. art. 30). Dit kon men natuurlijk altijd van de manschappen eisen. Het duurde tot 7 augustus eer er definitieve plunselijsten verschenen. Naar alle waarschijnlijkheid werden er toen ook pas plunjes uitgereikt. Het zou weinig interessant zijn hier de plunselijsten te bespreken. Wij mogen daarvoor verwijzen naar bijlage I. De aanschaffingskosten van de plunjes moesten de schepelingen zelf dragen; wij lezen tenminste herhaalde malen, dat van het loon nog de schulden voor het aanschaffen van plunjes moeten worden afgehouden. Indien de manschappen in 1814 werkelijk al deze zaken ontvingen, waren zij goed gekleed.

De officierskleding was eveneens nauwkeurig voorgeschreven; het Besluit, waarbij dat geschiedde dateert van 2 maart 1814 (zie bijlage I). Was het matrozen toegestaan om tijdens het werk kledij te dragen naar eigen inzicht en gemak (althans dit was nergens verboden), een officier was het te allen tijde ten strengste verboden iets aan zijn kleding te veranderen of "in eenige andere zoogenaamde montering van smaak te voorschijn te kome". Het adelborstenuniform werd in augustus 1814 bij Besluit nauwkeurig bepaald.

## B. 3. Voeding.

Op het onderwerp, dat thans ter sprake komt, is zeker de uitspraak

"De belangrijkste sociale vraag  
is de quaestie van de maag"

van toepassing. Aan boord van een schip is niet veel te beleven. Het dagelijkse werk is grotendeels routine. De zeereizen zijn in deze dagen lang en eentonig. De bevolking van een schip is beperkt. Men raakt op elkaar uitgekeken. Geen wonder, dat in zo'n begrensde wereldje de driemaal daags terugkerende maaltijden een belangrijke plaats innemen. De kwaliteit van een maaltijd kon de stemming aan boord sterk beïnvloeden. In dat licht moeten wij de hierna te bespreken bepalingen in het Besluit van 16 mei 1814 (R. Z.) beschouwen (34).

Aan de scheepschirurgijns was "de besturing of het toezicht over de spijs en dranken" opgedragen. Dat juist hem deze taak toeviel had verschillende oorzaken. Op een schip met een bemanning van gekeurde en dus gezonde mensen was er voor een chirurgijns in principe weinig te doen. De chirurgijns echter was op de hoogte van de lichamelijke toestand van de opvarenden en kon daardoor het best beoordelen hoe het voedsel moest worden verdeeld. Voor de verzorging der zieken had hij bepaalde voorschriften. Tot 22 november 1814 kon een chirurgijns aan de zieken en herstellenden van het gewone menu slechts het gezouten vlees verstrekken. Naar aanleiding van een verzoekschrift van Dr. Zwart om ter "bevordering en spoedige toeneeming der kragten van eenige reconvallescenten nog andere spijzen te mogen distribueeren" werd toen bepaald, dat hierbij nog kaas, mosterd en zout gevoegd mochten worden. Een naar onze smaak wel zeer hartige ziekenkost. In zijn eigenhandig geschreven "ampliatie", die Zwart onmiddellijk na het antwoord van de Minister aan de bepalingen toevoegde, had hij ook nog genever vermeld, een bewijs, dat hij een beter inzicht had in de verlangens van het scheepsvolk dan de Minister, want uit de gedrukte bepalingen is dit geestrijke vocht weer weggevoerd.

Hoeveel belang men aan een goede en smakelijk toe bereide maaltijd hechtte, blijkt wel uit het feit, dat men niet volstond met een enkele algemene bepaling hierover, maar dat men gedetailleerde instructies gaf. Er werden twee artikelen aan gewijd, die wij hier curiositeitshalve laten volgen:

R. Z. art. 5. "ook zal hij de dagelijkse schafting zoodanig inrichten, dat de middagspijs goed en smakelijk worde gemaakt door sausen van bouillon of boter, suiker, wijn of azijn enz." en

R. Z. art. 6. "Insgelijks zal hij de avondspijs door stroop, suiker, wijn enz. veraangenamen, en vooral zorgen, dat de overschotten van 's middags in de avondspijs, en het overschietende brood in de biersoepen des avonds verorberd worden".

Behalve de zorg voor de administratie (R. Z. art. 1, 10, 11) van hetgeen er voor de maaltijden werd verbruikt, had de chirurgijns ook het toezicht op de wijze, waarop het voedsel werd klaargemaakt: "hij zal zorg dragen dat alles, hiertoe betrekkelijk rein en zindelijk worde behandeld, de ketels en commaligoed schoongehouden en het bereiden dus bestuurd worde, dat de spijzen geene schadelijke eigenschappen van het koper kunnen aannemen". (R. Z. art. 9)

Aan de officieren werd, behalve hun rantsoen, nog een tafelgeld toegekend, naar Frans voorbeeld, waarvoor zij het rantsoen konden aanvullen.

Op 30 augustus 1814 werd het scheepsmenu bij ministerieel besluit vastgesteld. De rantsoenen waren voor officieren en schepelingen gelijk en werden week in week uit gereserveerd: 's ochtends alle dagen gort, 's middags en 's avonds afwisselend vaste hoeveelheden grauwe of groene erwten of witte bonen, en stokvis of gezouten vlees of gekookt spek. Tevens dagelijks per 12 man een half pond zout, een fles azijn en een fles genever; per man twee flessen bier. Wekelijks per man 4 pond harde beschuit, een pond kaas en een half pond boter (35).

Toch was de voeding niet alleen eentonig, maar ook vaak slecht. Berichten van schepen, die voedsel overboord moesten zetten, omdat het bedorven was, komen veelvuldig voor. De oorzaak van dat bederf lag daarin, dat een groot gedeelte van deze victualiën nog uit de Franse magazijnen afkomstig was. Daar men op de schepen zeker niet royaal zal zijn geweest met het afkeuren, doen deze berichten vermoeden, dat ook het voedsel, dat wel werd geconsumeerd, niet van de allerbeste kwaliteit zal zijn geweest. Dit werd echter met de jaren beter.

#### B. 4. Medische dienst en verzorging.

In het vorenstaande spraken wij reeds over de chirurgijn en een van zijn taken aan boord van een schip. Zijn hoofdtaak bleef echter de zorg voor de zieken. Uit een brief van Dr. Zwart (36) blijkt, dat ook de medische dienst van de grond af moest worden opgebouwd. Op 15 maart werd Dr. Zwart benoemd en eind april verscheen de eerste instructie voor de chirurgijns op de schepen. Van alle verplichtingen zullen wij hier geen opsomming geven.

Behalve aan de chirurgijns was de zorg voor de zieken ook voor een gedeelte aan de commandant opgedragen. Dat deze het oppertoezicht had en dat het tot zijn verantwoording behoorde om te controleren, dat het de zieken aan niets ontbrak, spreekt welhaast vanzelf, maar dat ook de zorg voor hygiëne en de ontsmetting tot zijn taak behoorde, doet ons tegenwoordig vreemd aan. Het nagaan "of de ziekenverblijven behoorlijk gelucht worden, zonder echter de zieken aan koude of togt te exponeren, en of de plaats waar zij liggen behoorlijk gereinigd, en van tijd tot tijd gerookt worde met azijn, jenever-bessen of ander" beschouwen wij veeleer als het terrein van de dokter.

Tot de taak van de chirurgijns behoorde ook het indienen van een maandelijks zieken-rapport. Dit gebeurde door middel van het invullen van een soort van enquêteformulier, waarop vragen voorkwamen omtrent de weersgesteldheid, de aard en het verloop der ziekte, het milieu waarin de zieken tevoren hadden gewerkt e. d. m.

Hier werd dus reeds een modern aandoende poging gedaan tot het opzetten van een medische statistiek. Het pleit voor de ruime kijk van Dr. Zwart, dat hij hier ook de mogelijkheid opende voor kritiek van deskundigen binnen de officiële banen. Wanneer wij de instructie lezen, moeten wij wel tot de conclusie komen, dat de medische dienst praktisch geheel een schepping van Dr. Zwart is geweest. Herinneren wij ons daarbij, dat hij voor al dat werk slechts f 400,- 's jaars ontving! In begin 1816 vroeg hij daarom zijn ontslag

Na deze beschouwingen n. a. v. de medische enquêtes wijzen wij nog op een aspect van de taak der chirurgijns. Krachtens een instructie van 15 augustus 1814 behoorde tot hun opdracht ook het keuren van het toekomstige personeel. Van elke keuring moest een zogenaamd "Declaratoir" worden overgelegd. De huidige medische keuring is dus al bijna anderhalve eeuw oud.

#### B. 5. Rechtspleging.

Omtrent de rechtspleging werd in 1814, behoudens hetgeen reeds hiervoor is gezegd, niet veel bepaald. Een commandant moest "in alle delicten en ongeregelheden, die aan boord van zijn schip voorvallen, en waarover Scheeps- of Krijgsraad moest worden gehouden, zich stiptelijk gedragen naar den Artikelbrief" van 11 december 1813 (37).

De rechtspraak aan boord was gebaseerd op het Crimineel Wetboek en de Artikelbrief, die men op elk schip aan boord moest hebben. De Artikelbrief diende om enkele straffen, genoemd in het Wetboek, door andere te vervangen of om ze af te schaffen. Zo werd de algemene verbeurdverklaring van goederen afgeschaft. De "altoosdurende dwangarbeid met voorafgaande openlijke tentoonstelling en brandmerk" was eveneens niet van toepassing. De doodstraf bleef gehandhaafd. Hiervoor bestonden nog twee wijzen van tenuitvoerlegging: door de strop, welke als de oneervolste werd beschouwd, en door het zwaard.

#### B. 6. Zorg voor het Scheepsvolk (orde, netheid, zindelijkheid, veiligheid, ontslag).

De zorg voor het welzijn van het scheepsvolk in het algemeen heeft het Marinebestuur in die tijd goed trachten vast te leggen. Reeds in de Instructie voor commanderende officieren vinden wij tal van bepalingen, die hierop wijzen:

C.O. art. 8. Voor het vertrek van het schip moest iedereen behoorlijk in kwartieren ingedeeld zijn. De plunje moest opgeborgen zijn in ransels en enkele kisten, maar hierbij moest de commandant "altoos zorg dragen, dat een oorlogsschip een schip blijve".

C.O. art. 21. In vreemde havens mocht er door de bemanning geen handel worden gedreven en evenmin mochten zij, uit veiligheidsoverwegingen, "puntmessen of anderzins bij zich hebbe" als zij weer aan boord kwamen (vgl. ook C.O. art. 24 en 40).

Behalve de commandanten hadden ook de schrijvers bepaalde verplichtingen (25). Zij moesten o. a. zorg dragen, dat niemand meer kocht uit de nalatenschap van overleden kameraden dan voor ten hoogste 1 maand gage (S.I. art. 10). De manschappen werden van hun kant beschermd tegen valse praktijken van de schrijvers door de regel (S.I. art. 17), dat elke verandering in hun geld- of goederenstaat in de boeken in het bijzijn van de eerste officier en de eerste schipper moest plaatshebben. Bovendien was de schrijver verplicht om van alles nauwkeurig aantekening te houden. Het was hem verboden steekpenningen aan te nemen en handel te drijven, uitgezonderd in enkele kleine, noodzakelijke dingen. Tegen een willekeurige behandeling werd streng gewaakt. Ontslag van manschappen in het buitenland mocht b. v. alleen onder zeer speciale omstandigheden plaatsvinden.

#### B. 7. Godsdienst.

De eredienst nam een belangrijke plaats in. Over het verschil tussen protestant en katholiek of tussen protestanten onderling werd niet gerept. De commandant was verplicht

"alle weken, des zondags, en zoo het weder of andere omstandigheden zulks mogten verhinderen, eenen anderen dag, aan God Almagtig behoorlijk, en met allen mogelijken eerbied, een gebed laten doen, eenige kapitels uit de Heilige Schrift doen voorlezen, ten einde hierdoor de godsdienstige principes, zoo veel mogelijk, aan de manschappen in te prenten; de geheele equipage zal hierbij moeten tegenwoordig zijn, met alle mogelijke devotie, en niemand zal daarvan mogen absent blijven, als diegenen, die door ziekte volstrekt verhinderd worden" (C.O. art. 11).

## B. 8. Pensioen en zorg voor nabestaanden.

Ook het oud-marinepersoneel werd in deze tijd niet vergeten. Op 13 augustus deelde Van der Hoop in een kennisgeving aan de gepensioneerden mede, dat zij, die tot op dat tijdstip pensioen uit de kas der Invaliden van de Marine hadden genoten, zes maanden pensioen konden ontvangen, gerekend over het eerste halfjaar van 1814. De nog te vorderen bedragen over 1813 en vorige jaren moesten echter, overeenkomstig het Verdrag van Parijs, bij de Franse regering worden gereclameerd. Pas in 1815 volgde een vollediger regeling van deze zaken (Kon. Besluit van 30 augustus 1815 no. 21); ook de zorg voor de nabestaanden kreeg in dat jaar haar beslag (zie bijlage II).

### Besluit.

Niet alleen aan de materiële omstandigheden, maar ook aan iets ongrijpbaars als de "stemming aan boord" werd de nodige aandacht besteed. Uit twee bepalingen blijkt duidelijk de psychologische aanpak van de zaak:

"C.O. art. 9. "Hij (d.i. de commandant) zal zijne subalterne officieren onder eene strikte subordination houden, doch volgens hun karakter respecteren, en geen gebruik maken van zijn autoriteit, om dezelve onder pretext van 's Lands dienst, onredelijke zaken te vergen, of op onordentelijke wijze te bejegenen, maar integendeel in hun gezag ondersteunen, opdat zij door de equipage ook behoorlijk worden gerespecteerd".

Niet alleen in de instructie van de hoogste onder de hoogsten trachtte men de voorwaarden voor goede onderlinge verhoudingen te scheppen, maar ook in de richtlijnen voor lager geplaatsten, zoals b.v. in de "Instructie van den victualiemeester voor den bottelier", art. 4:

"In gevallen hij, bottelier, door iemand van de equipage, op eene onbescheiden wijze mogt worden aangesproken of onbehoorlijk gehandeld, zoo zal hij zulks niet gelijkelijk onbescheiden beantwoorden, maar oogenblikkelijk aan den victualiemeester of bij absentie van dien, aan den Commandant zich adresseeren, ten einde daarin de noodige voorzieningen geschiede".

Met het voorgaande menen wij genoegzaam te hebben bewezen, dat het de Secretaris van Staat voor de Marine en daarmee de gehele marineleiding ernst is geweest met de uitspraak door eerstgenoemde op 15 augustus 1814 aan het begin van een "Verbaal voor Schrijvers" gedaan:

"..... dat het eene der gewigtigste zaken is, om het lot van den zeeman gedurende zijn dienst aan boord van 's lands Schepen van oorlog, zoo veel mogelijk te verbeteren en op eenen geregelden voet te brengen, hetzelve tevens, op eene gepaste wijze te doen gepaard gaan met die voorzieningen, welke de aan gelegenheid dier zaak voor den Lande vordert .....

### BIJLAGE I

Kledinglijst der officieren vastgesteld bij Besluit van 2 maart 1814

- art. 1. De montering voor de vlagofficieren der marine zal zijn:  
Een lange donkere blaauwe rok, met blaauwe voering en overslaande kleppen van dezelfde kleur, voorzien met acht ankerknopen, staande kraag en opslagen van rood laken, met breed goud galon, wit lakensche vest en blaauwe pantalon met laarzen daarover; hoed met een liggende witte pluim.
- art. 2. De montering voor de kapiteinen zal dezelfde zijn als die der vlagofficieren, met dit onderscheid, dat het goud galon op de kraag en de opslagen slechts de halve breedte hebben zal, en dat de hoed zonder pluim zal zijn.

- art. 3. De montering voor de kapiteinen-luitenants zal zijn als boven, maar zonder galon op de kraag en opslagen.
- art. 4. De montering voor de eerste luitenants, sous-luitenants of luitenants van de tweede klasse, zal zijn als die der kapiteinen-luitenants.
- art. 5. De distinctive teekens zullen zijn:  
Voor de vlag-officieren, kapiteinen-luitenants twee gouden epauletten met bouillons, de troetels en degenkwast van zilver met oranje.  
Voor de eerste luitenants, een epaulet als boven op de rechter schouder, en voor de sous-luitenants of luitenants van de tweede klasse, een gouden epaulet op de rechter schouder, met franjes in plaats van bouillons.

Kledinglijst der matrozen vastgesteld bij Besluit van 7 augustus 1814

- |   |   |
|---|---|
| 1 hangmat en kooigoed<br>(bultzak, kussen en deken) | 1 paar grijze linnen slopkousen   |
| 2 bonte hemden                                      | 1 randsel met riemen om over den<br>schouder te kunnen worden gedragen                                    |
| 1 blauwe lange broek                                | 1 pakje kleinigheden of naaizakje,<br>bestaande in stop- en naaigaren,<br>naalden, mes, schaar en een kam |
| 1 zeildoeks baaitje                                 | en een borstel  |
| 2 onderbroeken                                      | 2 bonte halsdoeken  |
| 2 paar schoenen                                     |   |
| 2 paar wolke kousen                                 |   |

Suppletielijst 1e jaar

- |  |                                |
|--|--------------------------------|
| 1 blaauw karsaaye baaitje met duffel ge-<br>voerd op de borst, met een hooge<br>kraag en ter lengte om over de<br>knieen te vallen | 1 wit hemd                     |
| 1 blaauw monterings baaitje  | 1 boezeroentje om in te werken |
| 1 duffelsche lange broek   | 1 lange linnen broek           |
| 1 linnen baaitje   | 1 paar garen kousen            |
|  | 1 paar schoenen                |
|  | 1 blinkende hoed               |
|  | 1 halsdoek                     |

Suppletielijst 2e jaar

- |                                       |                           |
|---------------------------------------|---------------------------|
| 1 bont hemd                           | 1 paar garen kousen       |
| 1 wit hemd                            | 1 paar wolke kousen       |
| 1 lange linnen broek en baaitje       | 1 blinkende hoed          |
| 1 paar schoenen                       | 1 bonte halsdoek          |
| 1 paar grijze linnen halve slopkousen | 1 grof linnen lange broek |
| 1 onderbroek                          |                           |

Suppletielijst 3e jaar

- |  |                     |
|--|---------------------|
| 1 hangmat                              | 1 boezeroentje      |
| 2 hemden                               | 2 paar schoenen     |
| 1 duffelsche lange broek               | 1 onderbroek        |
| 1 monterings-baaitje en<br>lange broek | 2 paar wolke kousen |
|  | 1 dagelijksche hoed |

### BIJLAGE II

Pensioenbepalingen vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 30 augustus 1815

- Art. 1. Het pensioen en gagement tot belooning voor bewezene diensten in Onze Zee-  
magt, wordt verkregen:  
1e. Door langdurige dienst.

2e. Door wonden voor den vijand bekoomen, of ontstaan uit gevorderden of bevolen dienst, en die den gewonden tot verderen dienst ter zee onbekwaam maken. Het pensioen wordt geaccordeerd aan de officieren Onzer zeemagt. Het gagement aan de verder personen tot dezelve behorende.

Art. 2. Het pensioen en gagement is voor iederen rang bepaald, op de somma in het tarief, onder art. 19 van het Besluit uitgedrukt.

Het pensioen, eeniglijk ter zake van langdurige dienst zal niet worden toegestaan, dan na dit Rijk, gedurende een tijdvak van veertig jaren bij de Nederlandsche zeemacht gediend te hebben.

Aan zoodanige personen Onzer zeemagt nothans, welke door ongesteldheid of gebreken buiten hunnen schuld, belet worden, zelfs in sedentaire posten, dienst te presteren, zal naar gelang van de omstandigheden, en den tijd door hun gediend, ten minsten de helft van het pensioen of gagement, voor veertig en dertig jaren dienst bepaald, kunnen worden toegelegd, waaromtrent door Ons, op voordragt van Onzen Secretaris van Staat voor het Departement der Marine, bij speciale Besluiten zal worden gedisponeerd.

Art. 3. Wonden door de oorlog opgelopen geven recht op pensioen, zelfs op verhoging van pensioen. De wonden zijn daartoe geclassificeerd.

Art. 4. Dienstjaren beginnen te tellen op 16 jaar.

Art.11. Weduwen hebben recht op pensioen bij overlijden van de man in de strijd of tengevolge van wonden binnen zes maanden daarna.

Art.12. Kinderen hebben ook recht op onderstand. Per kind een derde deel van het pensioen waar de moeder aanspraak op had.

Voor alle kinderen samen niet meer dan het volle pensioen, tenzij het kinderaantal zeer groot is.

Dezelve onderstand houdt op zodra de jongste der kinderen den vollen ouderdom van 16 jaren, indien het een jongen is, en van 18, indien het een meisje is, zal bereikt hebben, of zodra de jongens eenig militair of civiel tractement zullen hebben.

Vice-admiraal	f 3.000,-	Weduwe en wezen	f 1.000,-
Schout-bij-Nacht en zo aflopend.	f 2.400,-	" " "	f 800,- aflopend
Eerste schrijver	f 360,-	" " "	f 200,-
Dek-officier	f 200,-	" " "	f 100,-

#### NEDERLANDSE ZEEMANSWOORDENBOEKEN (aanvulling)

door Dr. C. Kruyskamp

In mijn eerste artikel over de zeemanswoordenboeken in Mededelingen No. 11 heb ik vrij uitvoerig gesproken over het woordenboek van Aubin (blz. 25-27) en daarbij melding gemaakt van het Nederlands-Franse deel, dat moest bestaan, maar niet te vinden was, en van latere uitgaven. Ik kan hieraan nu nog het een en ander toevoegen, en ten dele rechtzetten. Volgens gegevens van de Bibliothèque Nationale in Parijs en van het British Museum verscheen de tweede druk in Amsterdam bij J. Covens en C. Mortier in 1736 en was deze "revûë, corrigée & augmentée" en telde 879 blz.; deze uitgave was ook alleen Frans-Nederlands. Een derde druk verscheen in 1742 in Den Haag bij A. Moetjens; hiervan heb ik geen nadere gegevens. In 1747 echter verscheen er een uitgave in Parijs bij Rollin, en deze heeft een Nederlands-Franse tekst! Deze uitgave wordt niet vermeld in de zoëven genoemde catalogi, maar ik vond die in de catalogus van een boekenveiling bij Sotheby in Londen op 23 oktober 1967. De omschrijving luidt daar:

118 (Aubin) Dictionnaire de marine contenant les termes de la navigation et de l'architecture navale, frontispiece, engraved vignette on title, 24 plates, woodcuts in the text, Dutch-French text.

Dit moet dus de reeds in 1702 aangekondigde Nederlands-Franse uitgave zijn, waarvan het manuscript toen al klaar was, maar die om onbekende redenen toen niet is gepubliceerd. Zij is dus toch niet verloren gegaan. Mijn poging om het aangeboden exemplaar te verwerven is echter jammerlijk mislukt. Het was een zeer fraai gebonden exemplaar, dat toebehoord heeft aan de Oostenrijkse kanselier Von Kaunitz, en de veilinghouders schatten de opbrengst op 35 à 45 £. Ik heb dienovereenkomstig een commissie gegeven, maar het boek heeft ten slotte niet minder dan 117 £ opgebracht\*), d.w.z. met de kosten, toentertijd ruim f 1300,-. Het is gekocht door een Engelse antiquaar.

Een kleine aanvulling kan ik nog geven met betrekking tot het op blz. 33 vermelde woordenboekje van Ter Reehorst. De heer Voorbeijtel Cannenburg berichtte mij dat in het Nederl. Hist. Scheepvaartmuseum een exemplaar aanwezig is dat uit 3 delen bestaat, nl. mèt een Engels-Nederlands deel. Dit is dus wel verschenen.

\*) Volgens het mij toegezonden bericht na de veiling bedroeg de opbrengst £ 117; in de gedrukte lijst van de prijzen staat echter £ 170.